

JAKUB POKOJ

ORGANIZACJA
ODDZIAŁÓW NARODOWEGO BANKU POLSKIEGO
PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ
NA TZW. „ZIEMIACH ODZYSKANYCH”
NA PRZYKŁADZIE ODDZIAŁU NBP W RACIBORZU
W LATACH 1945-1947

ZAGADNIENIA WSTĘPNE

W niniejszym artykule podjęta została problematyka organizacji oddziałów Narodowego Banku Polskiego na tzw. „Ziemiach Odzyskanych” na przykładzie raciborskiego oddziału NBP w latach 1945-1947. Temat ten nie był dotychczas podejmowany w literaturze przedmiotu. W pierwszej kolejności omówione zostanie tło historyczne i polityczne, w kontekście utworzenia Narodowego Banku Polskiego. Rozważaniom poddany zostanie w szczególności stosunek polskich komunistów w okresie II wojny światowej wobec systemu bankowego. Następnie przeanalizowane będzie utworzenie Narodowego Banku Polskiego. Wreszcie zaprezentowane zostaną wyniki kwerendy archiwalnej w Archiwum Państwowym w Katowicach Oddział w Raciborzu, w zakresie dokumentów dotyczących kwestii organizacyjnych raciborskiego oddziału NBP w latach 1945-1947, tj. w okresie następującym bezpośrednio po przejęciu Ziemi Odzyskanych przez polską administrację i okrzepnięciu struktur polskiej państwowości na tych terenach.

Dokonując przeglądu literatury przedmiotu wskazać należy, iż brak jest dotychczas opracowań naukowych poświęconych *stricto* problematyce organizacji oddziałów terenowych Narodowego Banku Polskiego. W odniesieniu do NBP w pierwszych latach jego działalności *in genere* na czoło wysuwa się praca autor-

stwa Andrzeja Jezierskiego i Cecylii Leszczyńskiej pt.: *Narodowy Bank Polski 1948-1970*, gruntownie omawiająca zarówno kwestie organizacyjne, jak i aspekty formalnoprawne funkcjonowania. Pierwsze lata działalności NBP omówili zaś ci sami Autorzy w pracy pt.: *Pierwsze lata działalności Narodowego Banku Polskiego. Narodziny systemu finansowego PRL*. Jeśli zaś chodzi o podejście komunistów do kwestii skarbowości i systemu bankowego na szczególną uwagę zasługuje praca Zbigniewa Landaua pt.: *Polityka finansowa PKWN lipiec-grudzień 1944*.

W rezultacie sowieckiej ofensywy pod kryptonimem „Bagration”, rozpoczętej dnia 22 czerwca 1944 r., Armia Czerwona przekroczyła linię rzeki Bug. Na mocy porozumienia tzw. „wielkiej trójki”, do którego doszło w czasie konferencji pokojowej w Teheranie (28 listopada – 1 grudnia 1943 r.), wschodnia granica powojennej Polski miała opierać się właśnie na Bugu, zgodnie z założeniami linii demarkacyjnej zaproponowanej w lipcu 1920 r. przez brytyjskiego ministra spraw zagranicznych, lorda George’a Curzona¹. Związek Radziecki, dążąc do zdominowania znacznej części powojennej Europy Centralnej, już od początków wojny z hitlerowskimi Niemcami podejmował wysiłki nakierowane na zorganizowanie trzonu władz oraz instytucji podległego sobie państwa polskiego. Cele te były jednak o tyle utrudnione, że znaczna część spośród polskich działaczy komunistycznych, stanowiących naturalne oparcie prosowieckiego reżimu, została zamordowana w Związku Radzieckim w okresie tzw. „wielkiego terroru” lat 1937-1938².

Niedługo po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej, powołana została w ZSRR tzw. „grupa inicjatywna”, składająca się z polskich działaczy komunistycznych. Zostali oni przetransportowani na tereny okupowanej Polski, gdzie 5 stycznia 1942 r. założyli Polską Partę Robotniczą [dalej cyt.: PPR]. Jak dowodzą najnowsze badania, akcja była inspirowana i nadzorowana przez radziecką centralę ruchu komunistycznego, za pomocą wywiadu wojskowego (GRU)³. W drugiej spośród swoich deklaracji zatytułowanych *O co walczymy?* (listopad 1943 r.), PPR zapowiedziała przeprowadzenie daleko idących reform sektora bankowego⁴. W dekla-

¹ Cz. BRZOZA, A.L. SOWA, *Historia Polski 1918-1945*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2006, s. 34.

² Por. R. PIPES, *Komunizm*, Warszawa: Świat Książki 2008, s. 77.

³ P. GONTARCZYK, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941-1944*, Warszawa: Fronda PL 2003, s. 84.

⁴ Hasło konfiskaty banków niemieckich oraz „uspołecznienia” wszystkich innych banków pojawiło się już w I deklaracji PPR *O co walczymy?* z marca 1943 r. – por. Z. LANDAU, *Przeobrażenia aparatu bankowego*, [w:] *Gospodarka Polski Ludowej 1944-1955*, t. I, red. J. Kaliński, Z. Landau, Warszawa: Książka i Wiedza 1974, s. 101.

racji tej wskazano, że planowany Rząd Tymczasowy: „Przeprowadza nacjonalizację wielkiego przemysłu stanowiącego klucz do ogólnonarodowej gospodarki (huty, kopalnie węgla i ropy, przemysł zbrojeniowy i budowy maszyn, wielki przemysł przetwórczy), banków i transportu”⁵ (pkt III ust. 7). W ujęciu prezentowanym przez krajowy ośrodek ruchu komunistycznego, system bankowy miał zostać znacjonalizowany bez wyjątku. Podkreślenia przy tym wymaga duża waga, jaką PPR przywiązywała do kwestii nacjonalizacji banków. Banki zostały bowiem wymienione jako druga spośród kluczowych dziedzin gospodarki, podlegających przymusowemu upaństwowieniu. W wyliczeniu została wskazana bowiem zaraz po przykładowym katalogu gałęzi tzw. „wielkiego przemysłu”.

Krajowy ośrodek komunistyczny, skupiony wokół PPR, nie był jednak jedyną bazą dla przyszłego rządu komunistycznego w Polsce. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego [dalej cyt.: PKWN], sformowany dnia 21 lipca 1944 r. w Moskwie, nie zaś jak głosiła propaganda – w Chełmie⁶, w odniesieniu do kwestii systemu bankowego prezentował odmienne poglądy od tych głoszonych przez krajowy ośrodek komunistyczny. Program polityczny PKWN został wyłożony w ogłoszonym dnia 22 lipca 1944 r. „Manifestie”⁷. Kwestii systemu bankowego poświęcony został obszerny *passus* Manifestu, zlokalizowany około połowy jego tekstu, tuż po kwestiach dotyczących okupacyjnej administracji, tzw. „granatowej policji” i sprawie „przywrócenia swobód demokratycznych”. Mając zatem na względzie kontekst, w szczególności zaś położenie postulatów dotyczących bankowości względem pozostałych dezyderatów PKWN, stwierdzić należy, iż kwestia systemu bankowego przyszłej Polski była dla Komitetu nie mniej ważna niż dla PPR.

W Manifestie wskazano, że „Majątek narodowy, skoncentrowany dziś w rękach państwa niemieckiego oraz poszczególnych kapitalistów niemieckich, a więc wielkie przedsiębiorstwa przemysłowe, handlowe, bankowe, transportowe oraz lasy, przejdą pod Tymczasowy Zarząd Państwowy. W miarę regulowania stosunków gospodarczych nastąpi przywrócenie własności”. PKWN nie przesądzał zatem, w przeciwieństwie do krajowego ośrodka komunistycznego, kwestii własnościowych w odniesieniu do banków. Co więcej, w bliżej nieokreślonym czasie miało nastąpić „przywrócenie własności”. Jak można wywnioskować z kontekstu, nie wykluczano zatem przywrócenia własności prywatnej instytucji

⁵ *Deklaracja Programowa PPR „O co walczymy?”*, oprac. M. Malinowski, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie 1979, s. 52.

⁶ W. ROSZKOWSKI, *Historia Polski 1914-2004*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2004, s. 133.

⁷ Załącznik do Dz. U. z 1944 r. Nr 1.

bankowych. W postulatach PKWN próżno zatem szukać przesłanek wskazujących na możliwe wyeliminowanie z systemu bankowego instytucji prywatnych i powstanie „superbanku”, jak określany jest obecnie Narodowy Bank Polski w okresie powojennym⁸.

Mając na względzie zarysowany powyżej rozdzwięk stanowisk względem systemu bankowego w powojennej Polsce, który pojawił się w deklaracjach ideowych grup komunistów polskich, należy zadać pytanie o przyczynę tej dychotomii. Jak się wydaje, rozdzwięk był jedynie pozorny, zaś komuniści od początku dążyli do budowy w powojennej Polsce scentralizowanego systemu bankowego na wzór radziecki, jednocześnie zrywając z modelem przedwojennym, nieodbiegającym od wzorców funkcjonujących w krajach Europy Zachodniej⁹. Wydaje się, iż werbalistyczny dysonans pomiędzy oboma ośrodkami komunistycznymi wynikał li tylko z dążenia do zapewnienia PKWN jak najszerszego poparcia społecznego, co mogło się nie powieść w razie zadeklarowania zbyt radykalnych postulatów nacjonalizacyjnych. Do takich można zaś z pewnością zaliczyć pełne upaństwowienie systemu bankowego, jak proponowała to PPR. Dla poparcia tej tezy można wskazać, iż analogiczna dysharmonia między PKWN a PPR miała miejsce także w odniesieniu do nacjonalizacji majątków kościelnych, które według ośrodka krajowego miały zostać przejęte w ramach reformy rolnej, zaś komuniści polscy obecni w ZSRR proponowali wyłączenie majątków kościelnych z reformy rolnej¹⁰. Były to oczywiście sprzeczności pozorowane, wywołane w celu ukrycia rzeczywistych intencji nowej władzy¹¹. Można przypuszczać, że podobnie postępowali komuniści w odniesieniu do systemu bankowego. Choć w Manifestie PKWN nie było o tym mowy, już na początku 1945 r., powołując do życia Narodowy Bank Polski, położone zostały podwaliny pod scentralizowany system bankowy na wzór radziecki z „superbankiem” na czele.

1. UTWORZENIE NARODOWEGO BANKU POLSKIEGO

Bankowość u progu okresu komunistycznego w Polsce dalece odbiegła od swoich początków, sięgających średniowiecznych handlarzy, trudniących się wy-

⁸ R. SURA, A. SPRATEK, *Likwidacja Banku Polskiego S.A. i utworzenie Narodowego Banku Polskiego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 20 (2010), nr 1, s. 85.

⁹ J. BARDACH, B. LEŚNODORSKI, M. PIETRZAK, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa: LexisNexis 2005, s. 539-540.

¹⁰ W. GÓRA, *Reforma rolna PKWN*, Warszawa: Książka i Wiedza 1969, s. 44-56.

¹¹ Por. J. POKOJ, *Wywłaszczenie i nacjonalizacja nieruchomości na tle reform rolnych w Polsce po 1918 roku. Studium prawnohistoryczne*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2016, s. 84.

mianą pieniędzy. Nowa instytucja emisyjna, w zamierzeniu ośrodka komunistycznego, miała stanowić istotne narzędzie wpływu na sytuację społeczną, polityczną i przede wszystkim gospodarczą w powojennej Polsce. O okoliczności zamierzenia wykorzystania utworzenia Narodowego Banku Polskiego do zrealizowania fundamentalnego celu komunistów, jakim było całkowite podporządkowanie Polski i stworzenie państwa na wzór stalinowski, świadczy w szczególności okoliczność, że utworzenie NBP odbyło się bez poinformowania o tym fakcie premiera Stanisława Mikołajczyka oraz władz Banku Polskiego S.A. w Londynie¹². Niemniej jednak zauważyć należy, iż w literaturze przedmiotu okresu komunistycznego wskazywano, że Narodowy Bank Polski w pierwszym okresie swojego istnienia miał powielać „rozwiązania typowe dla bankowości gospodarki przedwojennej Polski”¹³, a więc gospodarki typu kapitalistycznego. Twierdzenia tego rodzaju nie mogą jednak przysłaniać faktu, że Narodowy Bank Polski miał być wykorzystywany głównie w tym celu, by przeobrazić bankowość polską na wzór sowiecki.

Przygotowania do powołania nowej instytucji emisyjnej trwały od daty powstania PKWN, który to już na swoim inauguracyjnym posiedzeniu dnia 22 lipca 1944 r. w Moskwie podjął kwestię powołania banku emisyjnego¹⁴. Ostatecznie Narodowy Bank Polski został powołany mocą dekretu z dnia 15 stycznia 1945 r.¹⁵ Data ta stanowi moment początkowy powojennej historii bankowości polskiej, wówczas to bowiem powołany został do życia nowy, powojenny polski bank centralny¹⁶. Przedmiotowy dekret został wydany przez Krajową Radę Narodową na podstawie ustawy z dnia 3 stycznia 1945 r. o trybie wydawania dekretów z mocą ustawy¹⁷. Zgodnie z art. 1 tej ustawy, przewidziana w art. 26 ust. 1 pkt 1 ustawy

¹² C. LESZCZYŃSKA, *Polska bankowość centralna 1828–1989. Bank Polski, Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa, Bank Polski SA, Narodowy Bank Polski*, [w:] *Bankowość Centralna od A do Z*, red. R. Kokoszczyński, B. Pietrzak, Warszawa: Narodowy Bank Polski, Departament Komunikacji Społecznej 2007, s. 50.

¹³ W. JAWORSKI, *Narodowy Bank Polski 1945–1988 (powstanie – rozwój – przebudowa)*, „Bank i Kredyt” 5-6 (1988), s. 53.

¹⁴ Z. LANDAU, *Polityka finansowa PKWN lipiec-grudzień 1944*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne 1965, s. 78-79.

¹⁵ Dz. U. Nr 4, poz. 14 [dalej cyt.: dekret o NBP].

¹⁶ Możliwość rozpatrywania Narodowego Banku Polskiego w charakterze sukcesora przedwojennego Banku Polskiego S.A. jest w literaturze przedmiotu sporna. Szeroki przegląd stanowisk w tym przedmiocie prezentują R. Sura i A. Spratek, którzy, jak się wydaje – słusznie, odwołując się do kontekstu formalnoprawnego, politycznego i historycznego, wskazują, że powojenny Narodowy Bank Polski był „zupełnie nową instytucją” – SURA, SPRATEK, *Likwidacja Banku*, s. 87-88. Por. także J. GLINIECKA, J. HARASIMOWICZ, R. KRASNODĘBSKI, *Polskie Prawo Bankowe*, Warszawa: „KiK” Konieczny i Kruszewski 1996, s. 20.

¹⁷ Dz. U. Nr 1, poz. 1.

z dnia 11 września 1944 r. o organizacji i zakresie działania rad narodowych¹⁸ kompetencja ustawodawcza Krajowej Rady Narodowej została scedowana na nowopowstały Rząd Tymczasowy. Stąd też podmiotem, który wydał dekret o NBP był właśnie Rząd Tymczasowy. Na marginesie niniejszych rozważań zauważyć można, iż dekret o NBP był pierwszym dekretem Rządu Tymczasowego o organizacji nowej instytucji, można by rzec, *in cruda radice*. Dekret o NBP stanowił bowiem uregulowanie kompleksowe, powołujące do życia nową instytucję, Narodowy Bank Polski, określający jego ramy organizacyjne oraz wyznaczający jego zadania. Jak wskazywał Zygmunt Karpiński, pełnomocnik rządu RP do dysponowania depozytem złota Banku Polskiego, dekret miał zostać opracowany pośpiesznie i w wielu miejscach kopiował postanowienia przedwojennego statutu Banku Polskiego¹⁹.

Zgodnie z art. 1 dekretu o NBP, Narodowy Bank Polski został powołany jako państwowa instytucja, której celem było uregulowanie obiegu pieniężnego i kredytu, wyposażona w prawo do emitowania biletów bankowych. NBP posiadał osobowość prawną (art. 2), zaś jego siedzibą miała być każdorazowo siedziba naczelných władz Rzeczypospolitej (art. 3). Użyte w art. 3 określenie miejsca siedziby pozwalało na łatwe przeniesienie w przyszłości siedziby NBP do stolicy, niezależnie od tego, czy byłaby nią Łódź czy też Warszawa, bez konieczności nowelizowania dekretu. Wyposażenie przez ustawodawcę Narodowego Banku Polskiego w osobowość prawną kładło zręby samodzielności organizacyjnej NBP. Jako państwowa osoba prawna, NBP mógł zatem tworzyć oddziały.

Zgodnie z art. 5 ust. 1 dekretu, na czele NBP stała Rada, składająca się z prezesa i 10 członków, powoływanych w drodze uchwały przez Radę Ministrów, na wniosek ministra skarbu (art. 6 ust. 1). Prezes NBP przewodniczył posiedzeniom Rady, odpowiadał za wykonywanie jej uchwał oraz sprawował ogólne kierownictwo Narodowego Banku Polskiego (art. 9). Do technicznego kierowania działalnością NBP oraz zajmowania się sprawami niezastrzeżonymi wyraźnie dla Prezesa lub Rady, powołany został Zarząd NBP (art. 10). Zarząd w składzie Naczelnego Dyrektora oraz 2 jego zastępców powoływany był przez Radę Ministrów (art. 11 ust. 1) na wniosek ministra skarbu. Zwierzchni nadzór nad działalnością Narodowego Banku Polskiego był wykonywany przez ministra skarbu (art. 13 ust. 1), co w połączeniu z mianowaniem na poszczególne funkcje kierownicze przez Radę Ministrów na wniosek ministra skarbu czyniło z Narodowego Banku Polskiego instytucję całkowicie podległą egzekutywie.

¹⁸ Dz. U. Nr 5, poz. 22.

¹⁹ Za: A. JEZIERSKI, C. LESZCZYŃSKA, *Bank Polski SA 1924-1951*, Warszawa: Narodowy Bank Polski 1994, s. 129.

Z perspektywy działalności oddziałów Narodowego Banku Polskiego niezmiernie istotne regulacje zawarte zostały w przepisie art. 20 ust. 1, stanowiącym enumeratywnie wyliczenie czynności bankowych wykonywanych przez Narodowy Bank Polski. Do katalogu tego należały: dyskont weksli i kuponów od papierów wartościowych (lit. a), udzielanie pożyczek i otwieranie kredytów pod zastaw (lit. b), kupno i sprzedaż papierów procentowych, komunalnych i hipotecznych (lit. c), otwieranie rachunków żyrowych i przyjmowanie wkładów (lit. d), kupno i sprzedaż pieniędzy zagranicznych, złota i srebra oraz dewiz, utrzymywanie za granicą rachunków oraz korzystanie z kredytów potrzebnych do wykonywania tych czynności (lit. e), sprzedaż przekazów i wypłat na własne oddziały (lit. f), przyjmowanie weksli i innych dokumentów do inkasa (lit. g), przyjmowanie depozytów na przechowanie i do administracji (lit. h), załatwianie wszelkich zleceń komisowych z dziedziny bankowej (lit. i) oraz udzielanie kredytów pod zastaw obligów Skarbu Państwa i przez państwo poręczonych (lit. j).

Wyliczone wyżej czynności podejmowane przez Narodowy Bank Polski nie były charakterystyczne dla zwykłego zestawu zadań banku centralnego²⁰. Ów bardzo szeroki katalog czynności bankowych zawarty w art. 20 ust. 1 stanowił wyraz dążenia ustawodawcy do skoncentrowania ogółu czynności bankowych w jednym banku²¹, kierującego tym samym NBP ku rozwiązaniom radzieckim. Model sowiecki został jednak osiągnięty przez Narodowy Bank Polski dopiero w wyniku reform z lat 1948-1952²². Przed 1948 r. był natomiast Narodowy Bank Polski instytucją wykorzystywaną, jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, do daleko szerszej działalności, niż wynikałoby to tylko z katalogu zawartego w art. 20 ust. 1 dekretu o NBP: „Zasady działalności oraz funkcje banku centralnego powinien regulować statut. [...] jego zapisy miały się nijak do rzeczywistej pozycji i uprawnień NBP, ulegających w ciągu tego okresu stałemu poszerzaniu”²³. Z wyjątkami określonymi w art. 22 ust. 1, Narodowy Bank Polski nie był uprawniony do nabywania własności nieruchomości, chyba że były one przeznaczone na potrzeby własne NBP lub jego pracowników (art. 21). Mocą art. 44 uchylono przepisy art. 46-55 statutu Banku Polskiego z dnia 2 maja 1939 r.²⁴

²⁰ Por. J. WĘCŁAWSKI, *System bankowy w Polsce*, Rzeszów: Małopolski Instytut Gospodarczy 2000, s. 49-50.

²¹ G. WÓJTOWICZ, *Narodowy Bank Polski w okresie transformacji*, „Bank i Kredyt” 5-6 (2006), s. 3.

²² E. MYŚLAK, *Narodowy Bank Polski wobec transformacji ustrojowej: pozycja prawna – organizacja – funkcje*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 4 (2013), s. 136.

²³ A. JEZERSKI, C. LESZCZYŃSKA, *Narodowy Bank Polski 1948-1970*, Warszawa: Narodowy Bank Polski 2001, s. 23.

²⁴ Dz. U. Nr 46, poz. 296.

2. ORGANIZACJA ODDZIAŁU NARODOWEGO BANKU POLSKIEGO W RACIBORZU

Oddziały terenowe Narodowego Banku Polskiego zaczęto organizować na terenie całego kraju już w 1945 r. Jak wskazuje C. Leszczyńska: „Pierwsze prace organizacyjne podjęto jesienią 1944 r., natomiast bezpośrednie przygotowania do uruchomienia centrali i niektórych oddziałów rozpoczęły się w styczniu 1945 r.”²⁵. Do końca 1945 r. działalność rozpoczęły 74 oddziały NBP²⁶. Podstawowe znaczenie dla badań nad organizacją Oddziału Narodowego Banku Polskiego w Raciborzu w pierwszych latach powojennych mają archiwalia przechowywane w Archiwum Państwowym w Katowicach Oddział w Raciborzu²⁷. Niestety, akta dotyczące pierwszych lat powojennych zostały wybrakowane²⁸ w ten sposób, że w zasobie archiwalnym zachowały się jedynie wybrane dokumenty poświęcone kwestiom organizacyjnym w latach 1945-1947. Jak się jednak wydaje, kwerenda archiwalna dostarczyła dostatecznej liczby informacji i dokumentów do wyciągnięcia wniosków dotyczących najważniejszych zagadnień związanych z organizacją raciborskiego oddziału Narodowego Banku Polskiego w latach 1945-1947, w tym w szczególności tych dotyczących problemów, z jakimi wiązała się organizacja jednostek terenowych NBP na tzw. „Ziemiach Odzyskanych”.

Racibórz został zdobyty przez Armię Czerwoną dnia 31 marca 1945 r. W wyniku działań wojennych miasto w znacznej części legło w gruzach; w ścisłym centrum zniszczonych zostało niemal 100% zabudowań²⁹. Ogólny poziom zniszczeń w całym mieście sięgał zaś ok. 80-85%³⁰.

Narodowy Bank Polski został ulokowany w budynku narożnym położonym przy ul. Henryka Sienkiewicza 2/Stanisława Drzymały 32³¹. Budynek ten znajdo-

²⁵ C. LESZCZYŃSKA, *Zarys Historii Polskiej Bankowości Centralnej*, Warszawa: Narodowy Bank Polski, Departament Edukacji i Wydawnictw 2010, s. 38.

²⁶ Por. A. JEZIEŃSKI, C. LESZCZYŃSKA, *Pierwsze lata działalności Narodowego Banku Polskiego. Narodziny systemu finansowego PRL*, Warszawa: Narodowy Bank Polski 1996, s. 30 n.

²⁷ Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Raciborzu, dział instytucje finansowe, *Narodowy Bank Polski Oddział w Raciborzu*, nr zespołu 47/0.

²⁸ Jak wynika z danych uzyskanych w Archiwum Państwowym w Katowicach Oddział w Raciborzu, brak jest informacji o przyczynach wybrakowania akt oraz kluczu, według którego dokonano brakowania.

²⁹ *Racibórz '45: pochodnia Tais*, red. A. Pustelnik, Racibórz: Muzeum w Raciborzu 1996, s. 6.

³⁰ M. KUTZNER, *Racibórz*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1965, s. 36.

³¹ Obecnie budynek ten mieści się pod tym samym adresem – stan na dzień 25 kwietnia 2017 r. Można jednak przypuszczać, iż nazwa ulicy Stanisława Drzymały zostanie zmieniona do dnia 2 września 2017 r., zgodnie z przepisem art. 6 ust. 1 ustawy z dnia 1 kwietnia 2016 r. o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy budowli, obiektów i urządzeń

wał się, jak wynika z kwestionariusza złożonego Wydziałowi Administracyjnemu Narodowego Banku Polskiego³², w stosunkowo niezłym stanie, choć działania wojenne nie ominęły go całkowicie³³. Zniszczony był dach, okna, drzwi, skarbiec, zaś stropy zostały poważnie uszkodzone³⁴. W związku z niedostatkami w oszkleieniu budynku oraz koniecznością uzupełnienia braków szyb w pomieszczeniu kasowym, palącą potrzebą było uzyskanie odpowiedniej ilości szkła, które to starania zostały zwieńczone sukcesem najpóźniej w sierpniu 1945 r. Jednakże wkrótce po dostarczeniu cennego ładunku 48,83 m² szkła, został on skradziony. Jak wynika z zawiadomienia kierownika raciborskiego Oddziału NBP (delegata NBP) Urbańczyka, złożonego dnia 30 sierpnia 1945 r. do Urzędu Bezpieczeństwa, kradzieży dokonali w nocy z dnia 29 na 30 sierpnia „nieznani sprawcy”³⁵. Tymczasem w kwestionariuszu z dnia 29 października 1945 r. wyraźnie wskazano, że „2 skrzynie szkła [...] zostały skradzione przez wojsko”. Prawdopodobne jest, że informacja o sprawcach kradzieży celowo została pominięta w zawiadomieniu do Urzędu Bezpieczeństwa, by uniknąć ewentualnych konsekwencji oskarżenia wojskowych o kradzież mienia publicznego.

Kwestia siedziby raciborskiego oddziału Narodowego Banku Polskiego pozostawała zresztą osią sporu pomiędzy NBP a Urzędem Skarbowym w Raciborzu. Cały gmach przy ul. Sienkiewicza 2/Drzymały 32 został bowiem początkowo przekazany przez władze miejskie Urzędowi Skarbowemu, co potwierdził ustnie prezydent miasta dnia 9 czerwca 1945 r., zaś formalnie Zarząd Miejski dnia 11 lipca 1945 r.³⁶ Przed przekazaniem budynku Urzędowi Skarbowemu, został on jednak kompletnie ogołocony z ocalałych sprzętów biurowych przez Zarząd Miejski. Spór zrodził się z tej przyczyny, że nieruchomości należące do instytucji bankowych miały być przekazywane Narodowemu Bankowi Polskiemu, zaś, co naturalne, siedziby niemieckich urzędów skarbowych – nowym polskim urzędem skarbowym. Tymczasem przedmiotowy budynek do października 1944 r. był zaj-

użyteczności publicznej, Dz. U. poz. 744. Jak bowiem wynika z archiwalnych doniesień medialnych, Stanisław Drzymała był działaczem komunistycznym, <https://www.nowiny.pl/egazeta/nowiny-raciborskie/2005-03-01/3130-stachu-to-a-nie-michal.html> [dostęp: 25.04.2017].

³² „Wydział Administracyjny zajmował się organizacją centrali i oddziałów. Pełnił również funkcje tzw. działu gospodarczego” – A. MIKOS, *Ustrojowa pozycja banku centralnego w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck 2006, s. 66.

³³ Kwestionariusz dot. nieruchomości i ruchomości NBP, [w:] Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Raciborzu, dział instytucje finansowe, j.a. 18/47/0/1, *Akta dotyczące organizacji Oddziału Banku w Raciborzu; 1945-1946* [dalej cyt.: AP Katowice, j.a. 18/47/0/1].

³⁴ Opis nieruchomości stanowiącej siedzibę Oddziału, [w:] AP Katowice, j.a. 18/47/0/1.

³⁵ Zawiadomienie z dnia 30 sierpnia 1945 r., [w:] AP Katowice, j.a. 18/47/0/1.

³⁶ Pismo Naczelnika Urzędu Skarbowego w Raciborzu do Dyrektora Izby Skarbowej w Katowicach z dnia 31 sierpnia 1945 r., [w:] AP Katowice, j.a. 18/47/0/1.

mowany przez niemiecki Provinzialbank, zaś w okresie późniejszym przez Finanzamt, tj. odpowiednik Urzędu Skarbowego. Kwestia własności nie mogła zostać w sposób jednoznaczny wyjaśniona ze względu na zniszczenie ksiąg hipotecznych³⁷. Jak jednak deklarował już w piśmie z dnia 31 sierpnia 1945 r. naczelnik raciborskiego Urzędu Skarbowego, „w chwili obecnej dopiero wyszło na jaw, że prawnym właścicielem gmachu tego jest właśnie Narodowy Bank Polski jako sukcesor po jednym z banków niemieckich [tj. Provinzialbanku – J.P.] i następnie wydzierżawił ją niemieckiemu urzędowi skarbowemu”³⁸. Tak więc pomimo braku ksiąg hipotecznych, w oparciu głównie o zeznania ludności miejscowej, ustalono, że nieruchomość przy ul. Sienkiewicza 2/Drzymały 32, jako należąca uprzednio do niemieckiego banku, stanowiła własność Narodowego Banku Polskiego. Na marginesie niniejszych rozważań można wskazać, iż w omawianym kwestionariuszu szczegółowo opisano także stan ruchomości będących w posiadaniu raciborskiego oddziału NBP, który prezentował się całkiem dobrze. Wśród licznych sprzętów biurowych odnotowano także jeden rower męski marki „Urania-Regina” (nr kat. 64) oraz jeden karabin automatyczny (nr kat. 65). Ruchomości te musiały jednak zostać uzyskane samodzielnie przez raciborski Oddział NBP, gdyż w piśmie z dnia 18 grudnia 1945 r. kierownik Urbańczyk informował Wydział Administracyjny, że wszystkie urządzenia biurowe zastane w budynku, jako należące do wyposażenia niemieckiego Finanzamtu, zostały przekazane Urzędowi Skarbowemu, jako jego prawnemu następcy³⁹.

Znaczna część wysiłków delegata Narodowego Banku Polskiego Urbańczyka była skierowana także na zapewnienie stabilnych podstaw egzystencji pracowników Oddziału i związanych z tym kwestii socjalnych. Dwoma pismami, datowanymi na 15 grudnia 1945 r., delegat monitował Wydział Administracyjny NBP o pilne wydanie kożuchów, zimowych płaszczy i ciepłych butów⁴⁰ oraz o przekazanie pod administrację raciborskiego oddziału NBP budynku mieszkalnego na potrzeby mieszkaniowe pracowników⁴¹. Choć odpowiedź centrali na pismo dot. budynku mieszkalnego nie zachowała się, to musiała ona nadejść szybko, gdyż już dnia 18 grudnia 1945 r. delegat Urbańczyk udzielił Wydziałowi Administra-

³⁷ Kwestionariusz dot. nieruchomości i ruchomości NBP, [w:] AP Katowice, j.a. 18/47/0/1.

³⁸ Pismo Naczelnika Urzędu Skarbowego w Raciborzu do Dyrektora Izby Skarbowej w Katowicach z dnia 31 sierpnia 1945 r.

³⁹ Pismo Naczelnika Urzędu Skarbowego w Raciborzu do Wydziału Administracyjnego NBP z dnia 18 grudnia 1945 r., sygn. Dz.I.A.269/45, [w:] AP Katowice, j.a. 18/47/0/1.

⁴⁰ Pismo Naczelnika Urzędu Skarbowego w Raciborzu do Wydziału Administracyjnego NBP z dnia 15 grudnia 1945 r., sygn. Dz.I.A.250/45, [w:] AP Katowice, j.a. 18/47/0/1.

⁴¹ Pismo Naczelnika Urzędu Skarbowego w Raciborzu do Wydziału Administracyjnego NBP z dnia 15 grudnia 1945 r., sygn. Dz.I.A.251/45, [w:] AP Katowice, j.a. 18/47/0/1.

cyjnemu dodatkowych wyjaśnień dotyczących budynku zajmowanego przez pracowników Oddziału na cele mieszkaniowe⁴².

Obok kwestii kwaterunkowych i socjalnych, ważnym elementem działalności organizacyjnej Oddziału Narodowego Banku Polskiego w Raciborzu było przejmowanie zarządu nad ponemieckim mieniem banków, w szczególności zaś nieruchomościami należącymi do banków niemieckich. Stan zasobów raciborskiego oddziału Narodowego Banku Polskiego w drugiej połowie 1946 r. został szczegółowo opisany w sprawozdaniu z dnia 10 grudnia 1946 r. przez Waleriana Kaflńskiego, zarządcę opuszczonych i byłych niemieckich instytucji kredytowych w okręgu raciborskim: „Raciborski okręg Narodowego Banku Polskiego obejmuje 4 powiaty: Głębczycki [Głębczycki – J.P.], Kozielski, Raciborski i Rybnicki. Trzy pierwsze leżą na terenie Ziem Odzyskanych, wszystkie powiaty ucierpiały znacznie od działań wojennych i miasta uległy spaleni przeciętnie w 80%. Praca zarządcy okręgowego [...] polegała na ustaleniu stanu własności znajdujących się w okręgu bankowym opuszczonych i ponemieckich instytucji kredytowych. Ogólnie rzecz biorąc stwierdzono, że budynków [...] w stanie średnim zdatnym do użytku względnie remontu jest zaledwie kilka”⁴³. W załączonym do sprawozdania wykazie wymienionych zostało 15 nieruchomości zabudowanych, których właścicielami były niemieckie instytucje bankowe, spośród których 11 budynków zostało określonych jako „spalone”, 3 jako częściowo zniszczone (odpowiednio w 65%, 30% oraz 20%) oraz tylko jeden był w stanie dobrym.

Poszczególne nieruchomości były poddane zarządowi sprawowanemu przez gminy. W związku z tym, zarządca mieniem opuszczonym i ponemieckim Kaflński podejmował starania celem przejęcia tych spośród nieruchomości należących do Narodowego Banku Polskiego, które jeszcze nie zostały oddane pod zarząd NBP⁴⁴. W kolejnych miesiącach działalność zarządcy mieniem opuszczonym i ponemieckim w raciborskim okręgu bankowym ograniczała się do podejmowania dalszych wysiłków celem przejęcia zarządu nad budynkami należącymi do

⁴² Pismo Naczelnika Urzędu Skarbowego w Raciborzu do Wydziału Administracyjnego NBP z dnia 18 grudnia 1945 r., sygn. Dz.I.A.268/45, [w:] AP Katowice, j.a. 18/47/0/1.

⁴³ Sprawozdanie z działalności w mieś. VII, VIII, IX, X, I XI. 1946 r., [w:] Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Raciborzu, *Zarządca mieniem opuszczonym Narodowy Bank Polski. Sprawozdania kasowe i opisowe 1946-1947*, j.a. 18/47/0/197 [dalej cyt.: AP Katowice, j.a. 18/47/0/197].

⁴⁴ Sprawozdanie z działalności za m-c grudzień 1946 r., [w:] AP Katowice, j.a. 18/47/0/197.

niemieckich instytucji bankowych, względnie do zawierania umów najmu lub dzierżawy nieruchomości należących do Narodowego Banku Polskiego⁴⁵.

PODSUMOWANIE

Działalność raciborskiego oddziału Narodowego Banku Polskiego w latach 1945-1947 wpisywała się w rolę, jaka tej instytucji przypadła w zamierzeniu polskiego ustawodawcy. Jak wskazano wyżej, Narodowy Bank Polski, zgodnie z dekretem o NBP miał pełnić rolę swoistego „superbanku”. Takie zamierzenie komunistycznego ustawodawcy zostało zadeklarowane, choć w sposób nieco zawołowany, już w deklaracji *O co walczymy?* PPR z listopada 1943 r. *Expressis verbis* wskazano w niej, że banki zostaną znacjonalizowane. Narodowy Bank Polski, organizowany od podstaw począwszy od lutego 1945 r., został pomyślany jako instytucja dominująca w polskim systemie bankowym, łącząca funkcje banku centralnego i instytucji świadczącej zwykle usługi bankowe.

Swoista omnipotencja Narodowego Banku Polskiego została, jak się wydaje, najpełniej uwidoczniła właśnie na terenach tzw. „Ziem Odzyskanych”, gdzie polskie władze mogły w sposób zupełnie nieskrępowany budować od podstaw system bankowy. Jak wynika z wcześniejszych rozważań, tak stało się również w przypadku raciborskiego okręgu bankowego. Funkcjonujący na tych terenach Oddział Narodowego Banku Polskiego przejmował całość mienia należącego do niemieckich instytucji bankowych. Stan tego mienia zależał, jak się wydaje, od natężenia działań wojennych na danym obszarze. Z racji, że walki na terenach podlegających raciborskiemu oddziałowi NBP miały stosunkowo zacięty charakter, to stan własności NBP w zakresie poniemieckich instytucji bankowych wyglądał bardzo źle. Opisany wcześniej stan rzeczy w raciborskim oddziale Narodowego Banku Polskiego wskazuje ponadto na słuszność prezentowanego w literaturze przedmiotu poglądu, zgodnie z którym zachodzi ścisła korelacja pomiędzy stosunkami w państwie a sytuacją banku centralnego⁴⁶.

Organizacja oddziałów NBP na Ziemiach Odzyskanych, na co wskazuje raciborski przykład, napotykała rozmaite, często dość prozaiczne, trudności. W przypadku terenów dotkniętych działaniami wojennymi, a takimi były wszystkie 4 po-

⁴⁵ Sprawozdanie z działalności w mies. styczniu i lutym 1947 r., [w:] AP Katowice, j.a. 18/47/0/197; Sprawozdanie z działalności w miesiącu marcu 1947 r., [w:] AP Katowice, j.a. 18/47/0/197.

⁴⁶ R.W. KASZUBSKI, *Ewolucja polskiej bankowości centralnej. Aspekty prawne*, „Materiały i Studia” 44 (1994), s. 5.

wiaty podlegające raciborskiemu Oddziałowi NBP, pierwszą trudnością było zapewnienie godziwych warunków lokalowych dla prowadzenia działalności bankowej. Niezależnie od konieczności umożliwienia normalnego funkcjonowania Oddziału, jego kierownictwo musiało podejmować starania także celem zapewnienia pokrycia najbardziej rudymenarnych potrzeb pracowników, takich jak dach nad głową czy ciepła odzież. Sytuacja raciborskiego oddziału Narodowego Banku Polskiego nie była jednak beznadziejna. Jak wynika z zachowanych archiwaliów, wyposażenie biurowe, materiały budowlane oraz odzież zostały dostarczone w miarę szybko, pomimo faktu, że nawet, zdawałoby się, najbardziej błahe sprawy aprowizacyjne i materiałowe, załatwiane były przez Wydział Administracyjny centrali NBP w Łodzi. Okoliczność ta może dowodzić, że władze komunistyczne przykładały dużą wagę do organizacji terenowych oddziałów NBP.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA PRAWA

- Dekret z dnia 15 stycznia 1945 r. o Narodowym Banku Polskim, Dz. U. Nr 4, poz. 14.
Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego ogłoszony dnia 22 lipca 1944 roku, załącznik do Dz. U. Nr 1.
Obwieszczenie Ministra Skarbu z dnia 2 maja 1939 r. o ogłoszeniu jednolitego tekstu statutu Banku Polskiego, Dz. U. Nr 46, poz. 296.
Ustawa z dnia 11 września 1944 r. o organizacji i zakresie działania rad narodowych, Dz. U. Nr 5, poz. 22.
Ustawa z dnia 3 stycznia 1945 r. o trybie wydawania dekretów z mocą ustawy, Dz. U. Nr 1, poz. 1.
Ustawa z dnia 1 kwietnia 2016 r. o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej, Dz. U. poz. 744.

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

- Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Raciborzu, dział instytucje finansowe, j.a. 18/47/0/1 Akta dotyczące organizacji Oddziału Banku w Raciborzu; 1945-1946.
Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Raciborzu, dział instytucje finansowe, j.a. 18/47/0/197, Zarządca mieniem opuszczonym Narodowy Bank Polski. Sprawozdania kasowe i opisowe 1946-1947.

ŹRÓDŁA WYDANE

- Deklaracja Programowa PPR „O co walczymy?“, oprac. M. Malinowski, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie 1979.

LITERATURA

- BARDACH Juliusz, LEŚNODORSKI Bogusław, PIETRZAK Michał: Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa: LexisNexis 2005.
- BRZOZA Czesław, SOWA Andrzej L.: Historia Polski 1918-1945, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2006.
- GLINIECKA Jolanta, HARASIMOWICZ Jerzy, KRASNODEBSKI Robert: Polskie Prawo Bankowe, Warszawa: „KiK” Koniczny i Kruszewski 1996.
- GONTARCZYK Piotr, Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941-1944, Warszawa: Fronda PL 2003.
- GÓRA Władysław: Reforma rolna PKWN, Warszawa: Książka i Wiedza 1969.
- JAWORSKI Władysław: Narodowy Bank Polski 1945-1988 (powstanie – rozwój – przebudowa), *Bank i Kredyt* 5-6 (1988), s. 97-136.
- JEZERSKI Andrzej, LESZCZYŃSKA Cecylia: Bank Polski SA 1924-1951, Warszawa: Narodowy Bank Polski 1994.
- JEZERSKI Andrzej, LESZCZYŃSKA Cecylia: Narodowy Bank Polski 1948-1970, Warszawa: Narodowy Bank Polski 2001.
- JEZERSKI Andrzej, LESZCZYŃSKA Cecylia: Pierwsze lata działalności Narodowego Banku Polskiego. Narodziny systemu finansowego PRL, Warszawa: Narodowy Bank Polski 1996.
- KASZUBSKI Remigiusz W.: Ewolucja polskiej bankowości centralnej. Aspekty prawne, *Materiały i Studia* 44 (1994), passim.
- KUTZNER Marian: Racibórz, Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1965.
- LANDAU Zbigniew: Polityka finansowa PKWN lipiec-grudzień 1944, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne 1965.
- LANDAU Zbigniew: Przeobrażenia aparatu bankowego, [w:] *Gospodarka Polski Ludowej 1944-1955*, t. I, red. J. Kaliński, Z. Landau, Warszawa: Książka i Wiedza 1974, s. 100-128.
- LESZCZYŃSKA Cecylia: Polska bankowość centralna 1828-1989. Bank Polski, Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa, Bank Polski SA, Narodowy Bank Polski, [w:] *Bankowość Centralna od A do Z*, red. R. Kokoszczyński, B. Pietrzak, Warszawa: Narodowy Bank Polski, Departament Komunikacji Społecznej 2007, s. 27-64.
- LESZCZYŃSKA Cecylia: *Zarys Historii Polskiej Bankowości Centralnej*, Warszawa: Narodowy Bank Polski, Departament Edukacji i Wydawnictw 2010.
- MIKOS Agnieszka: *Ustrojowa pozycja banku centralnego w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck 2006.
- PIPES Richard: *Komunizm*, Warszawa: Świat Książki 2008.
- POKOJ Jakub: *Wywłaszczenie i nacjonalizacja nieruchomości na tle reform rolnych w Polsce po 1918 roku. Studium prawnohistoryczne*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2016.
- Racibórz '45: *pochodnia Tais*, red. A. Pustelnik, Racibórz: Muzeum w Raciborzu 1996.
- ROSZKOWSKI Wojciech: *Historia Polski 1914-2004*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2004.
- SURA Rafał, SPRATEK Andrzej: *Likwidacja Banku Polskiego S.A. i utworzenie Narodowego Banku Polskiego*, *Roczniki Nauk Prawnych* 20 (2010), nr 1, s. 79-89.
- WĘCŁAWSKI Jerzy: *System bankowy w Polsce*, Rzeszów: Małopolski Instytut Gospodarczy 2000.

ORGANIZACJA ODDZIAŁÓW NARODOWEGO BANKU POLSKIEGO
PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ NA TZW. „ZIEMIACH ODZYSKANYCH”
NA PRZYKŁADZIE ODDZIAŁU NBP W RACIBORZU W LATACH 1945-1947

S t r e s z c z e n i e

Celem niniejszego artykułu jest omówienie zagadnienia organizacji oddziałów Narodowego Banku Polskiego na Ziemiach Odzyskanych, na przykładzie Oddziału Narodowego Banku Polskiego w Raciborzu. W pierwszej kolejności przeanalizowana została kwestia stosunku władz komunistycznych do system bankowego. Następnie zbadane zostało ustawodawstwo w dziedzinie bankowości, w szczególności zaś przepisy dekretu z dnia 15 stycznia 1945 o Narodowym Banku Polskim. Następnie przedstawiono wyniki badań archiwaliów dotyczących organizacji Oddziału Narodowego Banku Polskiego w Raciborzu. Końcowa część artykułu została poświęcona wnioskowi z przeprowadzonych badań.

Słowa kluczowe: Narodowy Bank Polski; Racibórz; Ziemie Odzyskane

ORGANISATION OF BRANCHES OF NATIONAL BANK OF POLAND
AFTER WORLD WAR II IN THE SO-CALLED “RECOVERED TERRITORIES”
ON THE EXAMPLE OF NBP’S BRANCH IN RACIBÓRZ BETWEEN 1945 AND 1947

S u m m a r y

The aim of this paper is to analyse the issues regarding the process of organising branches of National Bank of Poland in the so-called “Recovered Territories” on the example of National Polish Bank’s Branch in Racibórz. In the first place the matter of the communist authorities’ attitude towards the banking system was discussed. Secondly the legislation in the field of banking was analysed, especially the decree on National Bank of Poland of 15th January, 1945. Subsequently the archival sources regarding the National Polish Bank’s Branch in Racibórz were analyzed. The last part of the paper was devoted to conclusions drawn from the research.

Key words: National Bank of Poland; Racibórz; Recovered Territories